

הרב אהרן פרידמן שחרור מטופלים וכתיבת מכתבי שחרור בשבת

- אילוצי המערכת הרפואית לשחרור חולים בשבת
- נימוקי המערכת הרפואית להענקת מכתב שחרור בשבת
- שיקולים הלכתיים בפיקוח נפש מערכת
- ג. הוראות להקל סיכום
- מבוא
- קושי הרופאים שומרי מצוות
- א. הסתפקות בכתיבה שאסורה מדרבנן
- מקלדת שינוי זרם
- כתבנים נוכרים
- ב. הנהול הרפואי לשחרור חולים בשבת

אחת מדילמות היסוד של רופא שומר מצוות בבתי החולים בישראל, היא שחרור מטופלים וכתיבת מכתבי שחרור בשבת 🍰 אלא שיש בכך קושי, שהרי בעת השחרור מבית החולים קשה להגדיר את המצב כפיקוח נפש המתיר חילול שבת 🍰 האם די בצורך לשחרר מטופל מבית החולים כדי לשמור על בריאותו, ובצורך לפנות מיטות כדי להפנות את המשאבים למטופלים נוספים, כדי לשחרר גם בשבת 🍰 במאמרו בוחן הרב אהרן פרידמן בהרחבה שיקולים הלכתיים בפיקוח נפש מערכתי 🍰 מסקנתו היא להתיר שחרור חולים ומבוגרים, וכן במצב בו המחלקות עמוסות

הרב אהרן פרידמן שחרור מטופלים וכתיבת מכתבי שחרור בשבת

מבוא

עבודתו השגרתית של רופא בבית חולים כוללת כתיבה ותייעוד פרטים רבים הקשורים למטופליו ולטיפולים שהעניק להם. משכך, בשבת מתעוררת לרופא שומר המצוות בעיה קשה: מחד, הכתיבה נדרשת בגלל נהלי בטיחות עקרוניים וכיסוי משפטי-רפואי, אך מאידך, לכאורה היא אינה נוגעת ישירות בפיקוח נפש של המטופלים. דוגמא בולטת לבעיה זו היא החובה לכתוב מכתב שחרור עם שחרור המטופל מבית החולים, וזאת על פי "חוק זכויות החולה" (תשנ"ו-1996):

מטפל יתעד את מהלך הטיפול הרפואי ברשומה רפואית. הרשומה הרפואית תכלול, בין היתר, פרטים מזהים של המטופל והמטפל, וכן תכלול מידע רפואי בדבר הטיפול הרפואי שקיבל המטופל, עברו הרפואי כפי שמסר, איבחון מצבו הרפואי הנוכחי והוראות טיפול...

בחוזר מנכ"ל משרד הבריאות (1996/06, "הרשומה הרפואית", עמ' 2) נאמר בפירוש, שמכתבי שחרור הם חלק מהרשומה הרפואית שאותה המטפל נדרש לתעד. עוד צוין שרשומה רפואית צריכה לכלול אנמנזה מפורטת, בדיקות רפואיות, התייעצויות, אבחנה ואבחנה מְבֻדָּלֶת, דיון והחלטה לגבי טיפול, הטיפול שבוצע והוראות להמשך טיפול ומעקב.¹

באותו חוזר מנכ"ל, תחת סעיף "הרשומה הרפואית במסגרת התדיינות משפטית" (סעיפים 1-4, עמ' 7-9), נאמר שאי רישום עשוי להיחשב כהתנהגות רשלנית, וש"על פי פסיקת בתי המשפט, פגמים ברישום יכולים להפוך את נטל ההוכחה. דהיינו,

1. בחוזר ראש מנהל רפואה (2011/28, תשע"א), "נהלי קבלה ושחרור בבתי חולים כלליים", צוינו נהלי השחרור: "1.3.2) לא ישוחרר מטופל מהמלר"ד מבלי שקיבל מכתב רפואי מפורש (מודפס או בכתב יד), חתום בחתימה קריאה ע"י הרופא המשחרר, וחותרת ובה שמו של הרופא ומס' רישונו, ועם ציון התאריך ושעת השחרור".

במקום שהתובע יצטרך להוכיח כי הטיפול שניתן לו היה רשלני... עובר הנטל אל כתפי הנתבע, אשר יצטרך להוכיח באופן פוזיטיבי כי הטיפול שניתן, עמד בסטנדרט הסבירות הראוי". ממילא, אי כתיבת מכתב שחרור מנוגדת לדיון, וגם עלולה לסבך את הרופא במקרה של תביעה.

הקושי ההלכתי נובע מכך שבמקרים רבים השחרור מבית החולים נעשה דווקא בגלל שכבר לא נשקפת למטופל סכנה, והוא לא נצרך לטיפול רפואי אינטנסיבי או השגחה צמודה.² מסיבה זו, קשה להגדיר מצב זה כפיקוח נפש. מחמת קושי זה, פוסקים רבים אכן אסרו עשיית מלאכה בשבת לשם כתיבת מכתב שחרור, ורק במקום חולי או צורך משמעותי, התירו על ידי אמירה לנוכרי.

כך כתב הרב פרופ' אברהם-סופר אברהם בשם הרב שלמה זלמן אוירבך: "אין כל היתר ליהודי לכתוב בשבת מכתב שחרור לחולה, ואם הוא בגדר של חולה שאין בו סכנה – מותר לבקש מעכו"ם שיכתוב המכתב" (נשמת אברהם ח"א שמ, ד, ו, 7; עמ' תקסו-תקסז). במקרה של חולה שאין בו סכנה, או כאשר עיכוב השחרור יגרום "צער לרבים ואי סדר במוצאי שבת", התיר אמירה לנוכרי (וכן בחיבורו ספר דיני הרופא בשבת ויום טוב, עמ' 35). כך פסק גם הרב יהושע ישעיה נויבירט, תלמידו של הרב אוירבך (שמירת שבת כהלכתה מ, נד), וכך כתבו פוסקים נוספים.³

בפועל, במצבים רבים, בגלל אילוצי מערכת, בתי החולים משחררים מטופלים בשבת, וממילא חלה על הרופאים חובה משפטית לכתוב למטופלים מכתבי שחרור בשבת. שחרורים בשבת שכיחים בעיקר בחדרי המיון, שם עומס המטופלים והממתנים גדול, וכן במחלקות טיפול נמרץ השונות. בשאר המחלקות השחרור בשבת פחות שכיח.⁴

2. זאת בשונה ממעבר חולה בין מחלקות שונות, שם הוא עדיין נצרך לטיפול רפואי. לכן יותר פשוט לכתוב לו מכתב שחרור בו מופיע סיכום הטיפול והממצאים מהמחלקה הקודמת, כדי שבמחלקה הבאה יעניקו לו טיפול מיטבי.

3. זו לשון הרב נויבירט (ש"כ מ, נד): "אסור לכתוב או לבקש לכתוב בשבת תעודת-שחרור לחולה המשתחרר בשבת מבית החולים. ואם המשתחרר דינו כחולה שאין בו סכנה וזקוק לטיפול נוסף, ולא תהיה אפשרות להשיג את התעודה לאחר שבת, או שדחייה בקבלת התעודה תגרום לדחייה בטיפול – מותר לבקש מנכרי שהוא יכתוב את התעודה" (וכך גם במאמרו, עם ד"ר ון-דייק, 'בעיות הלכתיות בהפעלת חדר מיון בשבת', ספר אסיא א, עמ' 3-11). וכך הביא הרב פרופ' אברהם שטינברג באנציקלופדיה ההלכתית רפואית ז, עמ' 504, וברפואה כהלכה ה, עמ' 246. כעין זה בשו"ת מאמר מרדכי (לרב מרדכי אליהו), שבת ה, עמ' קכו; קיצור שולחן ערוך על פי חזון עובדיה, שבת עמ' שמז; ספר פוע"ה ח"ג סו, צא, עמ' 274.

4. בשבת לרוב הצוות הרפואי קטן יותר, ומכיוון שהליך השחרור דורש זמן ומשאבים, בדרך כלל עסוקים הרופאים בעיקר בשימור מצב המטופלים. אמנם בכל מחלקה ייתכנו מקרים של עומס גדול שיחייב שחרור מטופלים בשבת.

קושי הרופאים שומרי מצוות

כמה רופאים שומרי מצוות תיארו את הקושי במצב הנתון. מחד, פוסקים חשובים הורו לאסור, אך מנגד, לא מוצע פתרון מערכתי אחר. במצב כזה נותרים הרופאים בלי הדרכה הלכתית, ונאלצים לפלס דרך עצמאית בגישור בין בריאות הציבור לשמירת השבת. מלבד דילמות הרוח גורל "רגילות" שרופאים שומרי מצוות נושאים עמם מתוקף תפקידם, נוסף עליהם משא של דילמות הלכתיות וציבוריות מדי שבת. דוגמה לקושי מתוארת בשאלה שנשאל הרב יובל שרלו (אתר ישיבת אורות שאול, 'על רופאים דתיים והיכולת לעבוד ולקיים מצוות'). נביא כמה שורות מתוכה:

בקרב אתחיל לעבוד כרופא בבית חולים, ומתוך בירורים שערכתי בקרב רבנים ובקרב עמיתי וחברי, מצטיירת תמונה עגומה ביותר של עבודת הרופא (ובכל דברי אני מתכוון גם לרופאות כמובן, וכן לאחים ואחיות, פראמדיקים, רופאים וחובשים צבאיים, ולכל העוסקים בתחום) שומר תורה ומצוות במדינת ישראל. למעט מספר בתי חולים המוגדרים "דתיים" ומשרתים בעיקר אוכלוסיה חרדית, נדמה כי פשוט לא ניתן לעבוד כרופא בישראל מבלי לעבור על איסורי דאורייתא בעיקר בידי שבת, אולם גם לעתים בידי כשרות ובנושאים אחרים...
בכל שבת ושבת עוברים עמיתי על איסורי דאורייתא ממש, למשל כתיבה, כשאין אפילו הוה אמינא לטעון שמדובר בפיקוח נפש או בספק פיקוח נפש. לרוב מדובר בניהול רשומה שאינה רפואית, אלא נועדה לצרכי הגנה משפטית, ביטוח, צמצום עלויות, השתתפות במחקרים, או פשוט כי אנחנו חוששים לאבד את משרתנו, וכאשר מדובר ברופא צעיר במקום חדש והיררכי כמו בית חולים, קשה מאד מאד "לסרב פקודה"...

הדרכה לעבוד בבתי חולים דתיים פורסמה בעבר באסיא (לה, התשמ"ג, עמ' 80), ונמצאת גם בכמה שו"תים באינטרנט. הדרכה זו מדגישה הן את הקושי המוטל על רופאים שומרי מצוות, והן את החוסר במענה ההלכתי עבור רוב מערכת הבריאות. בנוסף, כפי שנראה בהמשך, ההנחה שבבית חולים דתי לא נתקלים בדילמה זו אינה מדויקת כלל. וכאן נשאלת השאלה, האם האילוצים המערכתיים של בתי החולים, משמעותיים דיים כדי להתיר בגינם מלאכות בשבת?⁵

5. יש להוסיף, שהמצב הקיים יוצר בעיה נוספת, של חילול השם. אם אין היתר לרופא דתי לבצע את מלאכתו הנצרכת, בהכרח מסתמכים על עבודתם של המונוי רופאים חילונים. וראו דברי הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני סי' יז): "הרבה הגיעו לפריקת עול רק מתוך זה שהיה נראה להם שאין אפשרות ליישב את התורה עם צרכי המדינה, ורק הודות לאפשרות של השתמשות ביהודי כ'שבת-גוי' יכולה היהדות הדתית להחזיק מעמד. נמצא

א. הסתפקות בכתיבה שאסורה מדרבנן

לכאורה קיימת אפשרות לפתרון באמצעות כתיבה המותרת מן התורה. דרך זו נבחנה במאמר יסודי של ר' אחיה נמט, לימים רופא עיניים, 'כתיבת מכתב שחרור מבית החולים בשבת – אופציות מעשיות' (אסיא צט-ק, תשע"ו, עמ' 36-13). במאמרו הציג ד"ר נמט בקצרה את ההכרח בכתיבת מכתבי שחרור בשבת, וסקר אפשרויות שונות לכתיבה שלא נאסרה מדאורייתא. הוא דן בשיטות בשלל פתרונות אפשריים, ביחס לכל אחד מהם הציג את ההיבטים ההלכתיים אל מול צורכי מערכת הבריאות.

כך הוא סקר את האפשרות לכתוב בעזרת כתיבה בשינוי, בעט שבת, במקלדות ובעכברי שבת, בכתבנים נוכרים, באישור בעל פה וכתיבה במוצאי שבת, בטופס מוכן מראש ובהקלטה במקום כתיבה. ביחס לרוב הפתרונות המוצעים – כתיבה בשינוי, עט שבת,⁶ אישור בע"פ וכתיבה במוצ"ש, הכנת טופס מוכן מראש, מקלדת גרמא, והקלטה בשבת וכתיבה במוצ"ש⁷ – הסיק ד"ר נמט שהם אינם ישימים כלל, ולא מספקים מענה לצורכי המערכת. לגבי מקלדת שבת וכתבנים נוכרים הציג ד"ר נמט את היתרונות והחסרונות ההלכתיים והמעשיים, ומכיוון שלא דחאן על הסף, נרחיב בהן מעט.

מקלדת שינוי זרם

במקלדת שינוי זרם המיוצרת בידי 'מכון צומת', הקָשָׁה על הלחצנים לא סוגרת מעגל חשמלי, אלא רק משנה את עוצמתו. בשל כך, לדעת פוסקים רבים אין בשימוש במקלדת כזו כל איסור בשבת, מלבד זילות השבת, שיקול שלא שייך בהקשר הרפואי. אולם ד"ר נמט כתב שגם פתרון זה עומד בפני קשיים טכניים והלכתיים, משום שהעלות הגבוהה של מקלדת זו ממעטת את הזמינות שלה, ולכן מן הסתם לא תהיה יותר מאחת כזו בכל מחלקה. בנוסף, מצב כזה מחייב את הרופא להתקין את המקלדת

שע"י שתקבע ההלכה המאפשרת את מילוי הצרכים הדחופים במדינה עפ"י הדין, גירום הדבר להתחזקותם של אלה שיהדותם רופפת ותלויה, והרי אנו מצילים אותם ממכשולים גדולים לכל חייהם".

6. בעניין שימוש בע"פ שבת, להלן ציטוט מהערת העורך, הרב ד"ר הלפרין: "למעשה, כתיבה כזו אסורה מן התורה לא מדיני שבת אלא מדיני פיקוח נפש. שכן חלק מהדברים הנכתבים בשבת בגיליון החולה הם חיוניים להחלמתו ולטיפול מיטבי בו, כאשר יש בו סכנה. איבוד של האינפורמציה הכתובה עלול לסכן את מצבו, עקב היעדר המידע החיוני מהרופאים שימשיכו לטפל בו במשמרות הבאות. ומכאן, לאור היכרותי את המערכות הציבוריות בבתי חולים בישראל ובארה"ב, אין לי ספק שיהיו לא מעט מקרים בהם לא יזכרו לצלם במוצאי שבת את הדפים שנכתבו בשבת, וכתוצאה מכך תלך לאיבוד אינפורמציה חיונית, וחולים לא מעטים יסתכנו".

7. כתב ד"ר נמט: "גם פתרון זה איננו מעשי כלל, אם מצד זה שבית החולים לא פועל כך ביום חול, ולא ניתן לעבור לשיטה אחרת בשבת, אם בגלל הסיבוב הלוגיסטי שבתפעול ההקלטה, ואם בגלל חוסר הזמן וכח האדם להמיר את ההקלטה למכתב שחרור רגיל לאחר השבת".

לפני כל שבת, ולהשתדל להקליד במהלך המשמרת דווקא בה, דבר שמסרב ומעכב את הרופא בעבודתו. ועוד, שהמקלדת לא פותרת את בעיית ההדפסה. ואמנם לדעת הרב פיינשטיין (אגרות משה אה"ע ח"ד עג, ד) הדפסה אינה אסורה מדאורייתא, אך לדעת הרב ואזנר (שבט הלוי ו, לז) – היא כן.

יש להוסיף על דבריו, שכמה פוסקים אסרו מדאורייתא כתיבה במחשב מצד מלאכת כותב (שבט הלוי ו, לז; הרב אלישיב והרב אליהו שהובאו דבריהם בקדושת שבת ב, מילואים פ"ח). וגם לרב אורבך (הובא בשש"כ סו, ריא) ופוסקים נוספים, הסוברים שאיסור התורה הוא בכתיבה חשובה הנשמרת בזיכרון, יש בכתיבה זו איסור תורה. שיטת הרב אורבך חשובה בהקשר הזה, כי הוא מהפוסקים שביססו את העמדה המקילה ביחס לשימוש בחשמל בשבת, ולמרות זאת אסר מהתורה שמירת מידע חשוב במחשב. לגבי הדפסה, אמנם כפי שהזכיר ד"ר נמט, האג"מ סבר שאין איסור מהתורה, אך פוסקים רבים אחרים הסכימו שהדפסה אסורה משום מלאכת כותב (שש"כ סו, ריא; נשמת אברהם שמ, ד, ו, 11; תורת המכנה ג, ב, 10). וכן יש להזכיר את הפוסקים שאסרו מדאורייתא את עצם השימוש בחשמל (משום בונה, מבעיר או מכה בפטיש), וכן את הסוברים שהפעלת מכשיר כדרך הפעלתו אינה נחשבת כ'גרמא'.⁸

כתבנים נוכרים

שימוש בכתבנים נוכרים הוא פרקטיקה הנהוגה בבתי החולים הדתיים בארץ, בהם מועסקים נוכרים שתפקידם לכתוב את הרשומות הרפואיות מפיהם של המטופלים לאורך השבת.

בעניין זה, העלה ד"ר נמט שלוש בעיות:

- **בעיה עקרונית** – התבססות על פתרון זה מהווה מעין 'הודאה' שההלכה לא מאפשרת לעם ישראל עצמאות מדינית בארץ ישראל ודאגה לצרכים הבסיסיים של הצלת נפשות, בלי סיוע קבוע של נוכרים.⁹

8. יעוין בדברי הרב שאול דוד בוצ'קו (בעקבות המחבר ח"א ו, עמ' 55-94, 'שימוש בחשמל בשבת'), שסקר את הדעות השונות, והביא את האוסרים מדאורייתא משום בונה (חזו"א) ומכה בפטיש (הרב עוזיאל, הרב אשר וייס), אמנם הסיק להקל כדעת הרב אורבך. בעניין דעת מרן הרב קוק ופוסקים נוספים שאוסרים חשמל משום מבעיר, יעוין הרחבות לפניני הלכה שבת, יז, ב, א-ב.

9. זו לשון הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמ' 328; הובא אצל הרב יצחק ברט, 'גדרי פיקוח נפש ציבורי: הרש"ז אורבך, הר"ש ישראלי והר"ש גורן', תחומין כט, עמ' 386-402): "מרב המקורות, שאין כאן המקום לפרטם, מתברר שהתורה ניתנה לישראל על מנת לקיימה ללא עזרה של גוי שיפר את התורה... וכיון שיש תנאים הסוברים שגר תושב מקבל עליו את כל המצוות פרט לאכילת נבלה, וממילא הוא אסור בחילול שבת... הרי שלשיתות אלו יש למצוא דרך לקיים את כל המצוות ללא עזרה של גויים".

- **בעיה מעשית** – פתרון הכתבנים דורש התארגנות לוגיסטית משמעותית. בפועל, הוא מיושם במעט מאוד בתי חולים (פחות מ-10% מסך המיטות לאשפוז כללי נמצאים בבתי חולים שמוגדרים דתיים), וגם בהם יש כתבן או שניים לכל מחלקה לכל היותר, ושכיח שבזמני עומס הללו לא זמינים (יצוין שבחלק מהמחלקות אין כתבנים קבועים). לכן מצוי שרופא במיון מדפיס מכתב שחרור בעצמו. בנוסף, עצה זו לא רלוונטית בבתי חולים בהם אין כתבני שבת.
 - **בעיה רפואית** – גם בבתי חולים שנעזרים דרך קבע בכתבנים, הדבר מסרביל ומקשה על עבודת הרופא והצוות הרפואי. שכן במקום לכתוב בעצמו, על הרופא לעצור מעיסוקיו, להכתיב לכתבן נוכרי ולוודא שהכל נכתב כשורה. תמיד פרוצדורה זו מלווה בחשש לכתיבה לא מדויקת שעלולה לסכן מטופלים. וכפי שסיים שם ד"ר נמט: "גם אם נדרוש מהרופא לעבור על כל מה שהוא מכתב לכתבן – נתת דברך לשיעורים, ויהיו רופאים שיעשו זאת ויהיו רופאים שלא יעשו זאת, אם זה מפאת חוסר זמן, תשומת לב וכו'".
- כאן המקום להפנות לדברים שאמר פרופ' יונתן הלוי, רופא ירא שמיים, בהיותו מנהל בית החולים שערי צדק, שלמרות שיש שם כתבנים נוכרים בשבת, הוא סבור שנכון להלכה להתיר כתיבה על ידי הצוות עצמו ללא כתבנים, בגלל החשש לטעות וההכבדה על עבודת הרופאים ('בית חולים על פי ההלכה', באתר "ישיבה").¹⁰ וכפי שכתב הרב ד"ר פרימר במאמרו 'פיקוח נפש בחדר מיון בשבת' (אסיא קט-קי, עמ' 16-20),¹¹ ונביא מדבריו בהמשך המאמר.

סוף דבר, נראה שאין מנוס מהתמודדות עם השאלה: האם מותר לכתוב מכתבי שחרור בשבת בכתיבה האסורה מדאורייתא. כדי לענות על שאלה זו, נצטרך לשוב ולדון בחשיבות הרפואית של הנוהל הקיים.

10. באותה הרצאה אמר פרופ' הלוי, שהוא חתם מול האגודה הפרטית של שערי צדק לפעול כדעת פוסקי בית החולים, וכך יעשה, ובדבריו הציע להם לשקול מחדש את פסיקתם ולהתיר כתיבה על ידי ישראל. עוד ציין לתקלה נוספת אפשרית, כאשר נעשה שימוש בפרקטיקה של כתבני שבת, שיש מאנשי הצוות שמקפידים על השימוש בכתבן גם כאשר יש בעיכוב הנובע מכך חשש סכנה, כגון בטיפול נמרץ. למרות תוכחותיו, ופסקים מפורשים של פוסקי בית החולים, הוא לא הצליח לשרש את התופעה. עוד אמר, שאם כך קרה במקרים שראה בעיניו, ברור לו שזה קורה הרבה יותר בהיעדרו.

11. סעיף 2 במאמרו עוסק בכתבנים נוכרים, ושם כתב בין השאר: "עבודה עם כתבנים מסרבלת את העבודה כתקנה וגוזלת זמן יקר. על כן, ניהוג כזה טומן בחובו סכנה ממשית של היעדר אפשרות נאותה להתפנות לחולים פוטנציאליים שיש בהם ספק סכנה. ממילא, התנהלות כזאת אינה עולה בקנה אחד עם הנגזר מהעיקרון של פקוח נפש הדוחה שבת".

ב. הנוהל הרפואי לשחרור חולים בשבת

אם היה ברור שהנוהל שמחייב כתיבת מכתב שחרור מנוגד להלכה, היה עלינו להתאמץ ככל הניתן לשנותו ולהתאים אותו להלכה, ועד שזה יקרה, לעודד ולגבות בפומבי רופאים שומרי מצוות שלא מקיימים את הנוהל בשבת. אך כדי לדון אם הנוהל מנוגד להלכה, עלינו לעסוק בתועלת הרפואית-מערכתית שהוא מעניק. לאחר מכן נדון האם כוחה יפה להתיר מלאכות דאורייתא בשבת. נידוננו קשור לשני נושאים עיקריים: (א) אילוסי המערכת הרפואית שבגינם משחררים חולים ביום השבת. (ב) החוק ונהלי בתי החולים, המחייבים לתת למטופל מכתב שחרור מפורט בעת שחרורו.

אילוסי המערכת הרפואית לשחרור חולים בשבת

שמירת בריאותו של המטופל

עם התקדמות הרפואה העולמית, ואיתה עלייה בתוחלת החיים, יש גם עלייה בתמותה יאטרוֹגִנִית (טיפולנית), כלומר תמותה שנגרמה דווקא בגלל הטיפול הרפואי. יש הערכות שונות לגבי ההיקף המדויק של תמותה זו, עם פערים משמעותיים בין ההערכות השונות והמחקרים שנערכו בארה"ב.

על סמך מחקרים בארצות הברית, והתאמות שנעשו לגבי הערכת המצב בארץ, מעריכים כמה מומחים ששיעור התמותה בישראל ממוות יאטרוֹגִנִי מגיע לכדי 0.9% מכלל האשפוזים, שהם כ-10,000 מקרי מוות בשנה.¹² גם לפי מחקרים אחרים, לפיהם מוות יאטרוֹגִנִי פחות שכיח, עדיין מדובר בגורם מוות משמעותי (בערך 3% מהתמותה בקרב חולים סופניים, ובין 0.5%-1 בקרב מטופלים עם צפי לתוחלת חיים הגבוהה מ-3 חודשים).¹³ כותרת כללית זו כוללת בתוכה כמה קטגוריות משנה, בתוכן: טעויות במתן תרופות, חשיפה לזיהומים ו'רכישתם', ניתוחים שמסתבכים וכדו'. מחקרים מצביעים על כך שגורם התמותה המשמעותי ביותר הוא חשיפה לזיהומים נרכשים בבתי חולים (HAI).¹⁴ בדו"ח של מבקר המדינה משנת 2013 הוערך שיש בשנה בין 4,000-6,000 מקרי מוות בשל הידבקות בזיהומים בבתי חולים ('ריבוי זיהומים במוסדות האשפוז ובקהילה').

12. כך אמר לי פרופ' ירון ניב, שההערכה לגבי הארץ נעשתה באמצעות אקסטרפולציה (הערכה מושכלת על בסיס נתונים קרובים) מנתונים שהגיעו ממחקרים שנעשו בארה"ב, לדוגמה: מקארי (Makary), 'Medical error – the third leading cause of death in the US'.

13. כך מסקנת רודוויין (Rodwin) ואחרים במחקר משנת 2020: Rate of Preventable Mortality in Hospitalized Patients: a Systematic Review and Meta-analysis.

14. הוקלנד (Haukland) ואחרים, Contribution of adverse events to death of hospitalized patients, 2019. הוזכר במאמר של הרב טרגין והרב פרנקל, שיוזכר בסמוך.

על סמך נתונים אלה, פסקו הרב יואב חנניה אוקנין, רב המרכז הרפואי שיבא תל השומר, והרב ירון מושקוביץ,¹⁵ ש"עובדי ניקיון בבית החולים ובמתקנים רפואיים דומים, הינם עובדים חיוניים, ודינם לצורך נסיעתם וחזרתם בשבת כאנשי הצוות הרפואי" ('היגיינה וניקיון בבית החולים כפיקוח נפש', תחומין מג, עמ' 331-338). נביא עוד ממסקנתם לקמן.

בדומה, במאמרם של הרב ד"ר אשר טרגין והרב ד"ר מאיר פרנקל, הובאו מחקרים על אחוז תוספת הסיכון שיש למטופל בכל יום נוסף של שהייה באשפוז. הם הצביעו על שורת סיכונים רפואיים שנגרמים משהייה עודפת באשפוז ('פיקוח נפש בשהייה עודפת בבתי חולים, שחרור מטופל מבית חולים בשבת ויו"ט', אסיא קכט-קל, עמ' 197-213). ככלל, בקרב מבוגרים וקשישים, וכן בקרב חולים סיסטמיים (מחלות מערכתיות וכרוניות), כל יום אשפוז מעלה את החשש לסיבוכים דוגמת תופעת לוואי שלילית כתגובה לתרופה, זיהום, וסיכון לכיב (פצע פנימי וחיצוני) ופצע לחץ, ב-5%, 1.6% ו-0.5%, בהתאמה.¹⁶ מחקרים מלמדים שגורמי הסיכון האלה מגדילים בפני עצמם משמעותית את אחוזי התמותה.¹⁷ נוסף על כך, המחקרים הפנו למאמרים שהראו שהשוהים באשפוז מסתכנים בבעיות נפשיות-פסיכולוגיות של דִּלְיָיוֹם (בלבול חריף ולפעמים גם הזיות). מצב נפשי זה מגביר בפני עצמו את הסיכון לתמותה באשפוז (פי 2.43).¹⁸ מחקר נוסף הראה שהסיכון לסבול מדליריום גדל בכל יום נוסף של אשפוז פי 1.26.¹⁹ יש לציין שגם תינוקות ופגים נמצאים בקבוצת הסיכון לחשיפה לזיהום באשפוז, והסיכון עולה עם התארכות משך האשפוז, כולל סיכון לחשיפה לזיהום מסכן חיים.²⁰

מהעבר השני, כתבו הרב טרגין והרב פרנקל שהאשפוז והשיקום הביתי הפכו להיות נגישים ורווחים כיום. כך יכולים מטופלים שלא נצרכים להשגחה צמודה לקבל מענה רפואי הולם בביתם, בקרבת המשפחה והשגרה, דבר שמפחית מאוד את הסכנות הרפואיות והפסיכולוגיות האופייניות לאשפוזים ממושכים.

15. מרצה במכון הגבוה לתורה, ומראשי מיזם "צוהר עד מאה ועשרים". כאן המקום להודות לרב מושקוביץ שעבר על המאמר והעיר את הערותיו, שחלקן הוטמעו.

16. הוק (Hauck) ואחרים, 2011. How dangerous is a day in hospital.

17. יעוין בתחומין שם הע' 10, הפניות למאמרים על הסיכון המוגבר מזיהומים.

18. יעוין אסיא שם הע' 14, 17, 18, 19.

19. אסיא שם הע' 21.

20. כך מסר לי אחי, ד"ר אפרים פרידמן, רופא ילדים. עוד הביא דוגמה נוספת לסיכון באשפוז ממושך של פגים: פג שאושפז בפגייה מעל 5 ימים, צריך לעבור בדיקת שמיעה מקיפה בשחרורו, בגלל החשיפה הממושכת לצפצופים ורעשים שבפגייה.

הפניית משאבים למטופלים נוספים

מעבר לכך, הרבנים טרגין ופרנקל הפנו למחקר שמלמד שכאשר המיון והמחלקות עמוסים במטופלים, אחוזי התמותה עולים ב-5%. ממילא, אם המחלקות עמוסות, יש שיקול להתיר לשחרר בשבת גם מטופלים שאינם בסיכון של נזק יאטרוגני, על מנת להיטיב את מצבם ולשפר את סיכויי ההחלמה הסטטיסטיים של כלל המטופלים במחלקה.

בעניין זה כתב הרב ד"ר זאב פרימר, שכל מטופל חדש במיון מוגדר כ"ספק פיקוח נפש", ולכן:

ברור שככל שהמיון עמוס יותר באותם אנשים שאינם צריכים להיות שם, כך גובר הסיכוי שהטיפול באנשים שכן דורשים התייחסות מרבית יתבצע בזמן ארוך יותר ובאופן פחות יעיל. על כן, הזריזות שעל ידה נוכל לפנות את המיון ממי שאינו צריך להיות שם, ולהכשירו בכך לטובת החולים עם 'ספק סכנה' שלפנינו, או שפוטנציאלית עלולים להגיע בכל רגע, היא גופא חלק מהמטריה הכוללת של 'ספק פקוח נפש' שדוחה שבת (אסיא קט-קי, עמ' 16).

יש לציין, שישנם מצבים בהם יש להחשיב את המחלקה כעמוסה, למרות שהמיטות אינן בתפוסה מלאה. לדוגמה, כאשר המחלקה פועלת במתכונת של כח אדם מצומצם, כמו בשבת, ייתכן מצב שהשארית מטופלים נוספים במחלקה תהווה מעמסה על הצוות המטפל, שעליו לנטר ולעקוב אחרי מספר גדול יותר של מטופלים, דבר שגורע מתשומת הלב שניתן להקדיש למטופלים במצב חמור יותר. ניתן היה לחשוב שמטופלים בדרך לשחרור לא דורשים תשומת לב מיוחדת, אך מחקר שהביאו הרב טרגין והרב פרנקל באסיא שם, שנערך בבית חולים שיבא (הגיל הממוצע של המטופלים היה 76), הראה שמטופלים שנשארו בבית החולים מסיבות סוציאליות, סבלו מסיבוכים רפואיים שכמעט חצי מהם (44%) התרחשו בשלושת הימים הראשונים להישארותם.²¹

נימוקי המערכת הרפואית להענקת מכתב שחרור בשבת

נמצאנו למדים ששחרור מטופלים שסיימו את אשפוזם בשבת יכול להיכנס לקטגוריה ההלכתית של 'ספק פיקוח נפש'. אולם נותר עדיין לדון, האם כאשר משחררים מטופל בשבת בשל האילוצים שהוזכרו, יהיה מותר לכתוב עבורו מכתב

21. אסיא שם הע' 13.

שחרור תוך עשיית מלאכות דאורייתא. לשם כך נברר את התועלת הרפואית-מערכתית של מכתבי השחרור.

בחוזר מנכ"ל משרד הבריאות (1996/06, "הרשומה הרפואית", עמ' 2-3) הובאו שלוש סיבות ל"חשיבותה של הרשומה הרפואית":

1. **מעקב רפואי** – "א. שימור כרונולוגי של עובדות, מסמכים, השערות, שיקולים... חיוני לשמירת רצף טיפולי נכון בחולה, ובמיוחד כשזה מתבצע לאורך זמן וע"י מספר אנשי צוות, אולם – בהתחשב במגבלות הזכרון האנושי – גם כשהטיפול נעשה ע"י אותו רופא עצמו. ב. תיאור מדויק של מצב החולה בזמנים נתונים... הינו מדד חשוב ביותר למעקב אחר כיוון ההתפתחות של המחלה ו/או השפעת הטיפול. ג. נתונים רפואיים ברורים ובדוקים על עברו של החולה מסייעים באופן משמעותי לאבחון ולטיפול בו בביקורים ובאשפוזים חוזרים".
2. **בקרה והפקת לקחים** – הרשומה הרפואית היא "כלי בסיסי לבקרת העשייה הרפואית... במטרה להפיק לקחים רפואיים".
3. **היבטים משפטיים** – "מבחינה משפטית, הרשומה הרפואית היא הראייה המרכזית בכל התדיינות באשר לטיב הטיפול הרפואי ותוצאותיו... היא התיעוד היחיד המאפשר למומחים ולשופטים לנתח ולהעריך האם אמנם היה ליקוי או פגם בהליכי הטיפול, ובאם המסקנות שהוסקו היו סבירות. רשומה מלאה ומדויקת עשויה לסייע לרופא הנתבע, אשר יכול בעזרתה להוכיח את דרך הפעולה בה נקט, את הבסיס לה ואת מערכת השיקולים שהביאה אותו לפעול כפי שפעל".

עקרונות אלה ונוספים נשנו בחוזר מנכ"ל משרד הבריאות משנת 2019 ("אמות מידה לניהול רשומת מטופל במערכת הבריאות", במבוא).

יש מקום להוסיף, שכתובת מכתב שחרור מחייבת את הרופא לעיין שנית במצבו של המטופל, ולוודא שהוא קיבל טיפול מיטבי ושניתן לשחרר אותו בבטחה. אילו היו משחררים מטופלים בלי חתימה אישית של רופא על מכתב מפורט, יש לחשוש שמא משיקולים שונים היו משתחררים מטופלים ללא בדיקה מקיפה ומדוקדקת. נמצא שחובת התיעוד משפרת את מקצועיות הטיפול והשחרור.

שיקולים הלכתיים בפיקוח נפש מערכת

נסקור כעת שיקולים הלכתיים שונים על פיקוח נפש ציבורי ומערכתי, נציג את יסודות הסברה ומקורותיה, ונבחן את התאמתה לנידון שלפנינו.

'כדרך שעושים בחול' ושיקול הדעת של האחראי

יסוד מפורסם בשם הרב איסר יהודה אונטרמן והרב שלמה זלמן אוירבך, שאחד הקריטריונים המרכזיים שבעזרתם ניתן לבחון אם סכנה מסוימת מתירה חילול שבת, הוא כיצד הגורם האחראי נוהג לגבי סכנה זו ביום חול – אם ביום חול מתייחסים לסכנה בשיא הרצינות ובדאגה מירבית, הטיפול בה דוחה את השבת. על פי יסוד זה כתב הרב אוירבך (שולחן שלמה ערכי רפואה א, עמ' רלא) "שאיין לימודי הרופאים דוחים שבת, דכיון שאינם לומדים בימות החול בבהילות של הצלת נפשות, כך גם בשבת".²² בנוסף, הרב אוירבך ופוסקים נוספים שילבו יסוד נוסף, לפיו הגורם הנושא באחריות הוא הקובע מה נחשב פיקוח נפש. וכפי שכתב השלחן שלמה (שכט, יא, שבת ג עמ' קנז):

משאית תחמושת שהוחנתה בסמוך למקום מגורי החיילים, כפי שהיא עכשיו לא חשיבא סכנה. אמנם במצבים מסוימים – שריפה, פליטת כדור, והתקפת אויב וכדו' – היא עלולה להפך לסכנה, וחשיבא כסכנה עתידית, שאין גורם הסכנה נמצא עתה. לענין לסלקה בשבת, הדבר תלוי ביחס המומחים, דאם בכהאי גוונא בימות החול היו מתאמצים מיד להרחיקה מהמקום – אם כן שרי גם בשבת. אבל אם בימות החול היו דוחים את הרחקת המשאית בגלל סיבות של נוחיות וכדומה, אסור להרחיקה בשבת.

בהערת מהדיר הספר, הוסיף:

וכן סבר מרן זללה"ה [=הרב אוירבך] לענין הוראות בטיחות של הצבא, שתלוי בהתייחסות להוראות אלו כשהם נוגדים צרכים אחרים של הצבא או של החייל. אם הוראות הבטיחות מתבטלות בכהאי גוונא, סימן שאין להתייחס אליהם כאל הצלה מסכנה, ואין היתר לחלל שבת עליהם. לעומת זאת, אם מקפידים על ביצוען גם כאשר היא נוגדת צרכים אחרים, סימן שאכן זו הצלה מסכנה המתרת לחלל שבת עבורה.

22. מובא אצל הרב יצחק ברט, 'גדרי פיקוח נפש ציבורי: הרש"ז אוירבך, הר"ש ישראלי והר"ש גורן', תחומין כט, 386-402. וכן אצל הרב אודי שוורץ, 'התנהלות ביום חול כמדד לפיקוח נפש', באתר תורת עציץ. דעת הרב אונטרמן נלמדה מדבריו שבשם מיהודה, שער ראשון, 'בעניני פקוח נפשות', פרק ראשון יט, ב.

וכך הוראות הרבנות הצבאית (תורת המחנה ב, לו, א, וביתר פירוט בנספח בסוף הספר, 'גדרי פיקוח נפש', עמ' 303 ואילך, ובמיוחד סעיפים ג, ה-ז). יסוד זה הובא גם בפניני הלכה שבת כז, ב.²³ יישום סברה זו בנידוננו פשוט: בימות החול מקפידים על ההנחיה שלא לשחרר אדם מבית החולים בלי מכתב שחרור. גם כאשר המחלקות עמוסות וזמנו של הצוות הרפואי מתחלק בין מטופלים רבים, עדיין מקפידים על הנחיה זו. וכן לעצם השחרור – בעת הצורך, הצוות הרפואי מְפַנָּה מזמנו ומעיסוקיו בחולים חמורים יותר, כדי לשחרר מהמחלקה מטופלים שסיימו את האשפוז בה.

השלכות מערכתיות של הוראה הלכתית

מצאנו כמה פוסקים שהורו ששאלה שחוזרת פעמים רבות באותה מערכת, צריכה לקבל מענה מערכתי. לכן אם ברמה המערכתית ברור שחומרה תוביל במקרים מסוימים למוות – אזי צריך להקל, וכפי שכתב הרב שאול ישראלי, "שאינו לנו לדון את המקרה מבחינתו הבודדת, אלא מבחינת כל המקרים הדומים לו, שגם להם אנו קובעים את דרך ההתנהגות ע"י הקביעות כלפי מקרה זה" (עמוד הימיני ס"י יז, 'הבטחון הפנימי במדינה בשבת' (פעולות המשטרה), עמ' ריג).

הרב ישראלי חיזק את הסברה בכך שמדובר ב"נזק של רבים", והסביר שגם נושאים שאצל אדם פרטי לא יגיעו לפיקוח נפש, כמו היעדר פרנסה, כאשר הם מתקיימים בציבור – בהכרח יגיעו לידי פיקוח נפש. בהקשר לכך הזכיר הרב ישראלי את היסוד של מלחמת רשות, שבגלל אילוצים כלכליים של הציבור ניתן לפתוח בה למרות האיסור להסתכן. וכך דייק גם מסוגיית הגמרא (שבת מב, א) על "גחלת של מתכת", שלדעת הגאונים עולה ממנה שחוששים לנזק של רבים אפילו אם החשש למוות רחוק ונדיר (והציע שאף הרמב"ן, שחלק על הגאונים, יודה במקרה שלנו). עוד כתב, שמותר למשטרה לטפל בקריאות על דברים שלא נשקפת מהם סכנה מיידית, דוגמת גניבה במקום מבודד, על סמך הסברה שאם בשבת ייאכפו רק עבירות שיש בהן סכנה מיידית, הפשעים יתרבו, וממילא יגיעו לידי סכנת נפשות.²⁴

23. יסוד זה מופיע גם בספר הצבא כהלכה של הרב יצחק קופמן (עמ' קנא): "התשובה תלויה בהתייחסות מפקד הגיזרה לאירועים כאלו במשך ימות השבוע. אם בימות החול הוא דואג מיידית לשלוח כוח למקום האירוע, גם אם הדבר כרוך בהפרעה לחיי השיגרה שלו או של חייליו, סימן שהתייחסותו לאירוע היא כאל מצב סכנה, ומותר לחלל שבת במקרה זה. ואולם, אם בימות השבוע הוא דוחה את בדיקת העניין משום סיבות של נוחיות, כגון שהחיילים ישנים או נמצאים במופע – אין בדיקת מקום האירוע דוחה שבת".

24. יש לציין שבשונה משיטת הרב ישראלי, שסבר שיסוד ההיתרים שהותרו משום נזק הרבים חוזר אל פיקוח נפש של יחידים, יש אפשרות נוספת ללימוד הסוגיה, לפיה העובדה שהתורה התירה מלחמת רשות, מלמדת שבמקרים מסוימים צורכי הציבור עצמם חשובים יותר מפיקוח נפש של יחידים. בכיוון זה הלכו ניתאי הוד ועמיתיו דון במאמרם 'אתגרי השבת במדינה ועיקרון המבט ההלכתי-הציבורי', תחומין מב, עמ' 39-53. ובמאמרם 'גבולות דין פיקוח נפש ציבורי', תחומין מג, עמ' 46-56, המשיכו להציע קריטריונים לקביעת צורך

וכך הורה הרב אירבך כאשר זו חוות הדעת של הגורם האחראי על המערכת (כאמור לעיל), וכפי שהביא בשמו הרב רא"ם הכהן לגבי הנחיית מפקד חטיבה לכל הנהגים להדליק אורות בכל נסיעה, כולל ביום ובקיץ, ש"אם המפקד חושב שעל ידי הדלקת האורות יש צמצום בתאונות דרכים – עליו להדליק אורות גם בשבת" (בדי הארון ב, סי"ג, עמ' 156). וכך הורה הרב גורן, בניסוח אחר, לגבי מערכות מדינתיות (תורת הרפואה, עמ' 235). זו גם ההוראה המקובלת בכל הנוגע לנהלי בטיחות בצבא (הרב יהושע בן מאיר, 'תוקפן של הוראות בטיחות בצה"ל', תחומין ד, עמ' 248-254; הרב אודי שוורץ, 'חובת ציות לנהלי בטיחות', באתר תורת עציון). הרב ד"ר זאב פרימר הפנה למקורות רבים בסוגיות ובפוסקי זמננו שכתבו עיקרון זה, ויישם סברה זו ביחס לניהול חדר מיון (אסיא קט-קי, עמ' 17-19).²⁵

כך כתב גם הרב שלמה דיכובסקי על מערכות בריאות ציבוריות ('פקוח נפש של יחיד ושל צבור – בתקופת מגפת הקורונה', אסיא קיז-קיח, עמ' 65):

אם נרצה לצמצם את הדברים בהגדרה קצרה, נאמר כך: פקוח נפש של צבור נמדד לא במבט של יחיד, אלא במבט של אחריות לצבור כולו. פתרון ליחיד בודד אינו מהווה פתרון לצבור. יש צורך בפתרון שיועיל גם למקרים רחוקים, שעלולים להתרחש בצבור רחב.²⁶

בנידון שלנו, ברור שאיסור מוחלט על שחרור מטופלים בשבת, יגרום ברבות הימים למספר לא מבוטל של אבידות בנפש של מבוגרים או חולים סיסטמיים שייחשפו בינתיים לזיהומים; וכן יגרום לעומס על המחלקות שיקשה על מתן תשומת לב למטופלים קשים, ולהמתנות-קבלה ארוכות לחולים חדשים. כאמור, סכנת

ציבורי שדוחה שבת. אמנם לדעת, השיקולים שהבאנו למעלה, שעוסקים ישירות בפקוח נפש, איתנים דיין לצורך הכרעה בנידוננו.

25. וכך כתב שם בסעי' ה: "ברור כשמש, שבמערכת כה גדולה ומסועפת, כל הדברים האלה הינם חלק מהמטריה הכללית של פקוח נפש. פשיטא כביעתא בכותחא, שאין מוסד יכול להתקיים עם עיגולי פינות כאלה ללא סיכון נפשות של ממש בזמן מן הזמנים, במקדם או במאוחר".

26. והוסיף: "אני מביא תמיד לדוגמא את הספור (הידוע לי ממקור מהימן) על רבי נסים קרליץ זצ"ל, שהיה מגדולי מורי ההוראה בדורנו. כאשר שכב בבית החולים 'תל השומר', לקחו ממנו 'בדיקות דם' בבוקר ובערב. נכדו, שהיה צמוד אליו, הבחין שבדיקת הערב נעשית ביום ששי לאחר השקיעה, ובקש מן הרופאים להקדים עבורו את הבדיקה, לפני הדלקת נרות. הרופאים הסכימו. רבי נסים הסכים בדיעבד, אבל אמר לנכדו שלא יבקש בקשה כזו פעם נוספת. הוא הסביר לנכד: בית החולים מתנהל לפי סדר מסוים. שינוי סדר הבדיקות אצל חולה אחד אינו מעלה או מוריד, אבל הוא עלול לפגוע בסדר שמקובל בבית החולים, ועלולה לצאת תקלה לחולה אחר, שאולי תשבש את סדר הבדיקות אצלו ותביאהו לידי סכנה".

הנפשות ממוות יאטרונגי קרובה וממשית, הרבה יותר מאשר בנידון של הפעלת המשטרה בשבת.

גם לגבי מכתב השחרור, קל לראות כיצד ברמה המערכתית, אם לא היתה הנחיה כוללת לכתוב אותו בשבת, המצב היה מגיע לידי סכנה בשל טעויות בנטילת תרופות; אי הקפדה על הנחיות בריאותיות; חוסר נגישות של מידע באשפוז חוזר; ושחרור מטופלים בלי בחינה רפואית מעמיקה מספיק.

יישוב הדעת של הרופא המטפל

השימוש בסברת "איתובי מיתבא דעתה", עוסק בדרך כלל בחולה עצמו, ומפורש בגמרא לגבי טיפול ביולדת (שבת קכח, ב). הגמרא מביאה ברייתא שאומרת: "אם היתה צריכה (=היולדת) לנר – חבירתה מדלקת לה את הנר". ומקשה הגמרא "פשיטא? (פיקוח נפש הוא, רש"י) לא צריכא, בסומא". כלומר, גם כאשר אין צורך רפואי בנר, והיולדת עצמה כלל לא רואה את אורו, עדיין דעתה מיושבת כאשר היא יודעת שהמטופלים בה רואים טוב יותר (רמב"ם שבת ב, יא; שו"ע או"ח של, א).

הפוסקים דנו רבות בשאלה: איזה סוג של יישוב הדעת מתיר מלאכות מדאורייתא? דעת הרב ולדנברג, שכאשר יישוב הדעת קשור לאיכות הטיפול הרפואי, דהיינו שהחולה סבור שדבר מסוים ייטיב את איכות הטיפול בו – מתירים מלאכות מדאורייתא כדי להשיגו, וכאשר ליישוב הדעת אין קשר למחשבת החולה על איכות הטיפול, מתירים איסורי דרבנן בלבד (ציץ אליעזר ח, טו, קונטרס משיבת נפש ט). האם אותה סברה שייכת גם לגבי יישוב הדעת של המטפל? אם כן, אולי ניתן יהיה להתיר שחרור מטופלים וכתובת מכתב שחרור עבורם, כאשר יישוב הדעת ופניות הדעת של המטפל מתחזקים בעקבות שחרור החולה, והוא יכול לסייע יותר לשאר המטופלים שיש בהם סכנה.

בהלכות צבא, יישמו כמה פוסקים סברה זו ביחס לחיילים. לדוגמה, התירו פיגוי חללים בשבת כדי למנוע פגיעה במורל הלוחמים, שעלולה לפגוע בתפקודם (רפואה, מציאות והלכה ח"א, סי' יא, פיגוי חללי מלחמה בשבת). במקרים מסוימים יש שהתירו מלאכה כדי לספק אוכל חם לחיילים בלחימה (יעוין במאמר של הרב אביהוא שוורץ והרב דודי גרינפלד, 'פיקוח נפש במלחמת חרבות ברזל – עד היכן?', אסיא קכט-קל, עמ' 35-57, סעיפים ב-ג; וכן שם סעיף ט, 'חילול שבת לצרכים מוראליים'). בין השאר כתבו שם (עמ' 46-47): "הכלל העקרוני העולה מן הדברים הוא, שאם התרומה לחוסנם הנפשי של הלוחמים היא ברורה ומשמעותית – הדבר מותר, אף באיסורי תורה... העיקרון ברור ומוסכם על הכל: צרכים מוראליים

מתירים לעיתים אף חילול שבת באיסור תורה. ותנאי התנה על כך הגרשז"א: לבחון את הדברים מתוך יראת שמיים אמיתית".²⁷

נראה שעיקרון זה נכון גם לגבי שיפור תפקודו של הרופא, ואכן מצאנו שהתירו עשיית מלאכה לצורך זה. הרב ד"ר מרדכי הלפרין הביא שהרב ואזנר התיר לחלל שבת על מנת ללוות חולה מסוכן, מפני שייתכן שנוכחות המלווה תשפר את הטיפול שהרופאים יעניקו לחולה. והעיד הרב הלפרין שלאור ניסיונו – כך הוא המצב, משום שהרופאים עמוסים מאוד, ופשוט שנוכחות בן משפחה מעניקה להם מוטיבציה נוספת להתאמץ יותר ברפואת החולה (אסיא ט, עמ' 158). וכך כתב הרב נויבירט בשש"כ לו, יא). יסוד זה מודגש גם בשו"ת תשובות והנהגות (א, תתנז), שהתיר לחתום בשבת על הסכמה לניתוח מורכב, על מנת שהרופא יהיה יותר רגוע ונינוח בעת הניתוח, "שאם לא כן, יש חשש שהרופא יהא עצבני בשעת הניתוח, וע"י החתימה ניחה דעתו, ומותר לחלל שבת על כך". בהמשך דבריו הסתפק לגבי מצב גבולי, והציע לחתום ביד שמאל.²⁸

יש מקום לומר שכתבת מכתב שחרור תקני כפי הפרוטוקול הנדרש, מיישבת את דעתו של הרופא, באשר הוא יודע שתיעד כנדרש את הטיפול, ואזי חששו מטעויות או מתביעות משפטיות פוחת. בנוסף, התיעוד מסייע ליישב את דעתם של המטופלים וקרוביהם, ומעודד אותם להעניק אמון רב יותר במערכת הרפואית. בטווח הארוך, אמון זה מציל חיים, מפני שמכוחו פונים לקבלת סיוע רפואי בהקדם, וממלאים אחרי ההנחיות הרפואיות.

שיפור תפקוד הרופא ומניעת טרדות הלכתיות

נראה ששיקול שיפור התפקוד של הצוות הרפואי מהווה, בפני עצמו, סיבה לדחיית פסיקה מחמירה המסובכת לביצוע ודורשת להפעיל שיקול דעת מתמיד, וממילא מעמיסה על תפקוד הרופא, ומתן עדיפות לפסיקה פשוטה לביצוע.

27. עוד מובא שם, שהרב גורן, והרב אברהם אבידן – ששימש כסגן הרב הראשי לצה"ל – התירו לשנע אוכל חם לחיילים ששמרו על הגבול, והובאה שם גם התנגדותו של הרב אוירבך לכך. דוגמה נוספת לקולא משמעותית מובאת בשם הרב נויבירט, שבמלחמת שלום הגליל התיר לכתוב שמות ב'שיבוץ קרבי', "אף שניתן היה להסתפק בכתבת ספרות בלבד", וזאת "בכדי לחזק את המורל וההרגשה הטובה של החיילים, שאינם רק 'מספר', וכלל זאת בהיתרי פיקוח נפש". אמנם ייתכן שיישום מסוג זה לא היה נאמר בהקשר של רופא ורפואה, אם בגלל שבמלחמה יש למורל השלכות על מערכה ציבורית, ואם בגלל שיש בה היתרים החורגים מכללי פיקוח רגילים בשל הוראת התורה "עד רדתה".

28. כאן המקום לציין למאמרו של הרב ד"ר מרדכי הלפרין, 'החתמת חולה בשבת על הסכמה לניתוח' (אסיא ז, עמ' 250), לפיו החוק והנהלה לא מחייבים חתימה לפני ניתוח נחוץ בשבת, אלא די באמירה בפני עדים, ולכן לא התיר בכתיבה. אולם סברת ה'תשובות והנהגות' עדיין עומדת בפני עצמה, באם החתימה תיישב את דעת הרופא יותר מאמירה בעל פה.

בעניין זה מצאנו שהקילו חז"ל בכמה מקרים, כדי שהעוסק בהצלה לא יהיה טרוד במקביל בדברים אחרים שעלולים להפריעו, או שמא אף יימנע מראש מהצלה מחשש שהוא ישלם על כך מחיר אישי. לדוגמה, במסכת בבא קמא מובאים דברי רבה (ק"ז, ב):

רודף שהיה רודף אחר חבירו להורגו ושיבר את הכלים, בין של נרדף בין של כל אדם – פטור, שהרי מתחייב בנפשו. ונרדף ששיבר את הכלים של רודף – פטור, שלא יהא ממונו חביב עליו מגופו, אבל של כל אדם – חייב, דאסור להציל עצמו בממון חבירו. ורודף שהיה רודף אחר רודף להציל, ושבר כלים, בין של נרדף בין של כל אדם – פטור, ולא מן הדין, אלא שאם אי אתה אומר כן, אין לך אדם שמציל את חבירו מן הרודף.

הרי שלמרות שעל פי שורת הדין מציל שהזיק חייב לשלם, פטרו אותו חכמים כדי שלא יימנע מהצלה. הרמב"ם הוסיף כמה מילות הסבר להלכה (חובל ומזיק ח, יד): "ולא מן הדין, אלא תקנה היא, שלא ימנע מלהציל, או יתמהמה ויעיין בעת שירדוף". מדבריו עולה שהתקנה אינה רק מחשש שאדם יימנע לגמרי מלהציל, אלא גם ממצבים שבהם הוא אכן יצא להציל, אך "יתמהמה ויעיין בעת שירדוף", כלומר שתוך כדי המרדף יהרהר בהפסדים כלכליים שהוא עלול לספוג בעקבות ההצלה, או ינסה לרדוף דרך נתיבים שיפחיתו את סיכוייו להציל, אך יבטיחו שלא יזיק ויחויב בתשלום. נמצאנו למדים, שחכמים פטרו את המציל מחיובי ממון, כדי שבעת ההצלה יהיה ממוקד אך ורק בה, וגם אחריה ליבו יהיה שלם, וכל זאת כדי שייחלץ תמיד להציל בלי חשש.

יסוד דומה אפשר ללמוד על פיקוח נפש בשבת מהגמרא במסכת מנחות (סד, א): "אמר רבה: חולה שאמדהו לגרוגרת אחת, ורצו עשרה בני אדם והביאו עשרה גרוגרות בבת אחת – פטורין, אפילו בזה אחר זה, אפילו קדם והבריא בראשונה". והובאו הדברים ברמב"ם (שבת ב, ז). בשו"ע (או"ח שכח, טו) הוסיף: "כולם פטורים, ויש להם שכר טוב מאת ה' אפילו הִבְרִיא בראשונה". וביאר הציץ אליעזר (כ, יח, ז) את תוספת הלשון בשו"ע (על פי המאמר מרדכי): "וכל זה כדי לזרז האדם, שלא יתרשל בדבר. דאם לא כן, היה כל אחד לבו נוקפו בבואו לחלל שבת בשביל פיקוח נפש". כעין זה כתב בשבות יעקב (א, יג), לגבי אדם שניסה להציל עובר שאמו נהרגה בשבת, ולא עלה בידו: "ומה ששאל השואל אי צריך כפרה, אין זו צריך לְפָנֵים, כיון שהוא עשה כן כדי להציל, אף על פי שלא הציל – מה בכך? כיון דכוונתו לשמים, ואיהו ידידיה עבד, ואם אתה מצריכו כפרה – נמצא אתה מכשילו לעתיד לבא בפיקוח נפש". הרי שהפוסקים ראו צורך להדגיש שהנצרך לחלל שבת עבור הצלת חיים, אף

אם נמצא שמעשיו היו לשווא, אינו צריך כל כפרה. שאם לא כן, נמצאת מכשילו לעתיד לבוא, שיימנע מלהציל.

כך עולה מדברי הפוסקים, שבהצלת נפשות יש לעשות לצורך החולה כפי שרגילים בחול, בלי לדקדק בעשיית המלאכות בשינוי, וכפי שכתב הרמב"ם (שבת ב, ב): "כללו של דבר: שבת לגבי חולה שיש בו סכנה – הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך לה", וכפי שביאר המגיד משנה (שם ב, יא). וכ"כ הרמב"ן (שם), ודבריו נפסקו בשו"ע (או"ח שכח, ד): "מכה של חלל אינה צריכה אומד, שאפילו אין שם בקיאים, וחולה אינו אומר כלום – עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול". וכ"כ ערך הלחם (סע' ד): "בחול וכו', אפילו אין במניעתו סכנה, דאין צריך שינוי".²⁹

נראה שסברה זו ניכרת גם בדברי חכמים על פיקוח נפש בשבת (יומא פד, ב): "הזריז משובח, והנשאל מגונה, והשואל – הרי זה שופך דמים". נראה ללמוד מכאן, שגם כאשר חכם נשאל לפני מעשה, שאז אין הוא "מגונה", יש צורך שתשובתו תהיה פשוטה, כך שכאשר המעשה יגיע – יוכלו לפעול במהירות וללא ספקות בהתאם להלכה, כדי שחלילה לא יהיה "שואל" בשעת מעשה.

כך נראה ללמוד גם מתשובת האגרות משה (או"ח ד, פ), בעניין נסיעה בשבת ברכב הצלה, ש"כשיש צורך שאינו ענין ההצלה ממש, ואיכא בזה חלול שבת אף שאין צורך להחולה, כגון לענין העמדת הרכב במקום שיניחוהו יותר מצד הנהלת העיר" שאז הקדשת "המחשבה איך לעשות להקל האיסור – נמי הוא שיהיו קצת, ולא ירגיש בשיהיו זה, וגם בעצם הולכת הרכב לא שייך ענין שיהיו, דכל מוליך רכב מוליך במהירות האפשרי – טוב יותר על ידי נכרי, כשמצוי ליקחנו תיכף בלא איחור. אבל כשיש קצת שיהיו – אין צריך לחכות אף רגע, אלא יוליך בעצמו את הרכב". מדבריו עולה שיש להעדיף הוראה פשוטה יותר שתתקיים בלי שיהיו. זו הסיבה שהעדיף נסיעה על ידי גוי, משום שחלק מהנסיעה אינו לגמרי עבור החולה, אלא כדי להימנע מדו"ח חניה. אך כאשר חיפוש אחר גוי עלול לעכב, נראה שהרב פיינשטיין יתיר את הנסיעה והחניה על ידי יהודי.

נזכיר גם דברים שכתב הרב נחום אליעזר רבינוביץ' בתשובה העוסקת במכשירי קשר בשבת, שמה שהותר לצורכי ביטחון – אין לעשותו בשינוי: "פעולות בשבת שהותרו לצרכי בטחון בפעילות בטחונית, אין לעשותם על ידי שינוי, וכבר כתבתי על כך כמה פעמים. שהרי במקום להתרכז בעבודתו הבטחונית, יעסיק עצמו כל

29. ראו באו"ה (שכח, ד, 'כל שרגילים'), שצמצם את ההיתר, וסבר שגם לפי הרמב"ן, "אינם רשאים לעשות לו דברים שאפילו בחול יודעין הם בעצמם שאינה להעביר הסכנה. ומש"כ ממאכלים ורפואות, היינו מאכלים הקלים, שרגילים לתת לחולה שלא יתחלש, שגם מניעת דבר זה יהיה לפעמים סיבה לחזק חליו, ויכול לבוא לידי סכנה". ואף שדעת הבאו"ה להכריע כדעה המחמירה שם, הודה שלדעת מ"מ, תשב"ץ, רדב"ז ועוד, הותרו מלאכות גמורות עבור החולה גם בדברים שאינם קשורים לפיקוח נפש.

הזמן בעשיית שינויים, וגם תגובותיו תהינה איטיות יותר, ויתכן גם שיגיע בגלל כך לאיסורים גדולים יותר" (מלומדי מלחמה, עמ' 177).³⁰

גם בנידון שלנו, חשוב שההוראות ההלכתיות יהיו פשוטות וקלות ליישום, כך שלא יעמיסו על הצוות הרפואי במשימתם, ולא ישאירו אותם עם נקיפות מצפון. מנגד, כאשר המצב מאפשר, נכון לעשות לכל הפחות שינוי כלשהו, כדי לבטא ולהזכיר את השבת.

נמצאת מכשילן לעתיד לבוא

שיקול נוסף הוא הכלל: "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא". כך כתב הרמב"ם (שבת ב, כג): "ובכל מקום, אם באו על עסקי נפשות, או שערכו מלחמה, או שצרו סתם – יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת. ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא, לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור, ולהצילם מיד הגוים בשבת. ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהן, מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת, כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא". נחלקו הפוסקים האם לרמב"ם סברת "נמצאת מכשילן" מתירה איסור דאורייתא. לדעת כמה מגדולי האחרונים, סברה זו מתירה אף מלאכות דאורייתא. כ"כ חת"ס (או"ח סי' רג; וכן חו"מ סי' קצד), והרב פיינשטיין (אג"מ או"ח ד, סי' פ), וכך ביאר באריכות הרב ישראלי (עמוד הימיני יז, א-ח), וכעין זה ביאר הרב נחום אליעזר רבינוביץ' ביד פשוטה (הל' שבת שם).³¹

אחת הראיות שהביא הרב ישראלי (שם סעי' ה), היא ההלכה שגם כאשר אפשר שההצלה תיעשה על ידי גוי – "אין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי כותיים, אלא על ידי גדולי ישראל" (יומא פד, ב). זאת בשל החשש שאם ניעזר בגוי, יחשבו הרואים שאסור ליהודי לחלל שבת אפילו במצב של פיקוח נפש, והדבר עלול לגרום להתנהלות שתוביל לסכנה במקרה עתידי (תורת האדם לרמב"ן, שער המיחוש, עניין הסכנה). על סמך סברה זו, התיר הרב ישראלי לשוטרים לחזור אל תחנת המשטרה בתום טיפול בקריאה, כדי שיוכלו לנוח שם בצורה מיטבית (שכן הוראה להישאר בכוונות במקום האירוע, תקשה על תפקודם כשוטרים לאורך זמן).

30. כן כתבו בתורת המחנה (ב, עמ' 325): "בעת קביעת אופן ביצוע פעולות אסורות, יש לקחת בחשבון ששינוי מדרכי הפעולה הרגילות גורע מיכולת התגובה האוטומטית, כשם ששינוי מסדר הפעולות עלול להביא לשיכחת אחת מהן, ושהעיסוק בשאלות הלכתיות ובדרכים לצמצום האיסור, עלול להטריד את דעת הלוחם עד כדי פגיעה בכושרו המבצעי. מאידך, אפילו במקום שלא ניתן לשנות כלל מדרכי הפעולה בחול, מ"מ ראוי להשתדל לבצע ולו פעולה אחת בשינוי, בכדי שתהא השבת ניכרת".

31. הרב אורבך חלק על ההיתר (מנחת שלמה א, ז), וכן הציץ אליעזר (כא, נט), אמנם סיים הצי"א: "למרות כל האמור, אם ירצה מי שהוא להסתמך על הוראת הגאון הגר"מ פיינשטיין ז"ל – יש לו עמוד הוראה גדול בזה להשען עליו, ואין מזיחין אותו, וק"ו שאין מקום למחות בידו על כך".

נמצאנו למדים, שלדעת פוסקים רבים, מותר לעשות מלאכות דאורייתא אף כאשר לא נשקפת כל סכנה במקרה שלפנינו, מפני החשש שפסיקה מחמירה תגרום להתרשלות להציל בעתיד. על סמך סברא זו, התיר הרב פיינשטיין (אג"מ שם), לכונני הצלה שנחלצו להגיש עזרה מצילת חיים בשבת, לחזור לבתיהם בסוף ההצלה. ולמרות שבאותו רגע אין כל סכנה רפואית בהישארותם במקום האירוע, יש להתיר את חזרתם מחשש להתרשלות עתידית, שאם נאסור זאת, יימנעו בעתיד מלהציל.

כיוון שכאמור כוחה של סברה זו יפה גם כאשר המקרה שלפנינו לא צפוי להגיע לכדי סכנת נפשות, ממילא מובן שגם לו יצויר שבמקרה מסוים לא יהיה שום סיכון באי כתיבת מכתב שחרור, עדיין סברת "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא" יכולה להתיר את כתיבתו, מפני שאי הקפדה על הנוהל תוביל בעתיד לסכנת נפשות.

וכתב הרב הלפרין (ספר אסיא ד), שלשיטה זו הוא הדין כשיש חשש שבעתיד הרופא יאחר או ישתמט מלהציל. ובעניין חזרת רופא הביתה, הובא בשם החזו"א והגרי"ז סולובייצ'יק להקל (ספר אסיא ט, עמ' 145, הרב הלפרין). על פי יסוד זה, כתב הרב ישראלי (עמוד הימיני יז, 1) שיש מקום להתיר לשוטרים שסיימו לטפל באירוע לנסוע חזרה אל התחנה לנוח. וכן הורה הרב רמי ברכיהו, הרב הראשי של משטרת ישראל, ששוטרים יכולים לנסוע חזרה לבתיהם בניידת משטרתית בשבת (חזרת שוטרים לבתיהם בשבת לאחר משמרת, כדגם לפסיקת ההלכה בארגוני הצלה וביטחון ממלכתיים, תחומין מג, עמ' 19).

בנידוננו היישום קל יותר, כי ההיתר לכתוב מכתב שחרור מועיל גם בטווח הרחוק וגם בטווח הקרוב. בטווח הרחוק, הן בשל הקלת העומס על הרופא, והן בשל מניעת חיכוך מתמיד בינו ובין מערכת בית החולים והחוק, שעלולים לגרום לו, ולרבים כמוהו, להפסיק את עבודתם. בטווח הקרוב, שכן שחרור תקין של מטופל מאפשר לרופא לשמור את כוחו ומרצו עבור שאר המטופלים שצריכים השגחה וטיפול.

בטווח הארוך יש בקולא חיזוק להלכות שבת

יש לציין, שאמנם היתר כתיבת מכתב שחרור הוא קולא בהלכות שבת, אבל מאידך, זו חומרה בפיקוח נפש. על כן, בטווח הארוך גישה זו דווקא מחזקת את שמירת השבת, מפני שאם מדגישים שהכתיבה הנדרשת לתפקוד מיטבי של בית החולים היא בכלל פיקוח נפש, הקולא תגרור פחות התרופפות בשמירת כלל הלכות השבת. מה שאין כן כאשר העמדה היא שאין היתר לכתיבה, אך הרופאים נאלצים לעשותה שוב ושוב בגלל אילוצי המערכת, הדבר עלול לגרום יותר להתרופפות כללית בשמירת השבת. וכפי שכתב הרמב"ם (שבת ב, א): "כשעושים דברים האלו, אין עושין אותן לא על ידי גוים ולא על ידי קטנים ולא על ידי עבדים ולא על ידי נשים, כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם".

ג. הוראות להקל

כמה פוסקים הורו להקל לשחרר ולכתוב מכתב שחרור בשבת עבור חולים בקבוצות סיכון או לשם הורדת עומס במחלקות ולצורך חולים עתידיים.

לגבי החשבת סכנת הזיהום בבית חולים כפיקוח נפש, כתבו הרב אוקנין והרב מושקוביץ (שהובאו לעיל): "זיהומים נרכשים הם סכנה ממשית, וההתמודדות עמן היא מצווה וחובה כשאר דיני פיקוח נפש". עוד הסיקו ש"עובדי ניקיון בבית החולים ובמתקנים רפואיים דומים, הינם עובדים חיוניים, ודינם לצורך נסיעתם וחזרתם בשבת כאנשי הצוות הרפואי". במסקנתם האחרונה התייחסו התייחסות עקרונית לסוגיית שחרור מטופלים בשבת, וכתבו ש"נראה שבאופן עקרוני, חולים מקבוצות סיכון שתם הטיפול בהם, נכון להוציאם מבית החולים אף במהלך השבת. אלא שאין אנו באים להכריע הלכה למעשה בשאלה זו במסגרת מאמר זה, שכן היא ראויה לדיון נפרד, ותלויה במשתנים רבים".

בעניין היתר לשחרר מטופלים בשבת, דעתם של הרב ד"ר טרגין והרב ד"ר פרנקל (הובאו לעיל), היא לאפשר זאת למטופל הנמצא בסיכון גבוה לפתח סיבוכים, וכשאין ברירה – גם על ידי מלאכות דאורייתא. אמנם הם הדגישו שאין מקום להיתר גורף, אלא בהתאם למצב המטופל. עוד הסיקו שם, ש"במצב של עומס גדול בחדר המיון ובמחלקות האשפוז, כאשר להערכת הרופאים המטפלים העומס צפוי לפגוע בטיפול הרפואי הניתן לכלל המטופלים, יש מקום להתיר שחרור מטופלים (שהסתיים הטיפול בהם) בשבת ויו"ט מצד 'פיקוח נפש דרבים'". בעניין כתיבת מכתב שחרור באותם מקרים שבהם התירו לשחרר חולה, כתבו בקצרה: "כמובן, במקרה בו יש היתר לשחרר את המטופל, יש לאפשר לפי הסברים אלו לרופא לכתוב מכתב שחרור ולדאוג לצרכי השחרור בשבת (תוך צמצום עשית מלאכות שבת ככל האפשר, 'הקל הקל תחילה')", ובהערה הפנו למאמר של ד"ר נמט שהזכרנו לעיל.

עוד מצאתי שהרב רא"ם הכהן התיר היתר כללי לכתוב מכתבי שחרור בשבת, אך כתב שאם ניתן לצמצם את האיסורים הכרוכים בפעולה, יש לחתור לכך (בדי הארון ב, עמ' 78):

ככלל, יש להתייחס לפעילות השגרתית בבתי החולים כחלק מפעילות של הצלת נפשות, ובכלל זה כל פעילות שנועדה לייצר סדר וארגון במערכת הסבוכה הזו – סדר וארגון שנובעים משיקולים של פיקוח נפש ציבורי ותפקודה של המערכת, לדוגמה: כתיבת טפסים שונים המתארים את המצב הבריאותי של החולה בפרקי זמן קבועים, וכן מכתבי שחרור מבית החולים. עם זאת, כאשר ניתן לצמצם באיסורים בפעילות זו, על ידי כתיבה במחשב או באמצעי אלקטרוני, יש להעדיף לעשות זאת. כך גם ביחס לפעילות השגרתית

של כוחות הביטחון המחייבת מילוי של טפסים שונים, כחלק מתפקודה של מערכת מורכבת ומסובכת.

סיכום

מצב של סתירה בין ההוראה ההלכתית לפרקטיקה הרפואית המקובלת בכמעט כל בתי החולים, הוא בעייתי מאוד. מצב זה פוגע בראש ובראשונה ברופאים שומרי מצוות, שמוצאים עצמם פועלים בתחושה של חוסר ודאות והיעדר אופן קשבת בקרב פוסקי ההלכה. במבט רחב יותר, יש במצב הזה מימד של חילול השם, שכן המסר שעולה ממנו הוא שהתורה לא מאפשרת לדאוג שמערכת הבריאות תתנהל ברמה טובה ומקצועית.

בפועל, מעשים שבכל יום, שבגלל אילוצים רפואיים-מערכתיים, בתי חולים משחררים מטופלים במהלך השבת. זה מצוי במיוחד בחדרי המיון ובמחלקות טיפול נמרץ השונות. כמו כן, תיעוד רפואי מסודר ומדויק הוא מרכיב קריטי במערכת הרפואה המודרנית, ובכלל זה גם כתיבת מכתב שחרור מנומק ומפורט. ברוב בתי החולים אין אפשרות לכתיבה והדפסה ע"י כתבן נכרי, וגם במקום שיש כתבנים, מצוי מאוד שבגלל אילוצי זמן ועומס, הרופאים כותבים ומדפיסים בעצמם. על כן נראה שיש להורות:

1. רופא במחלקה שיש בה מטופלים בסכנה, או שעלולים להידרדר לסכנה, עוסק הוא בהצלת נפשות לאורך כל המשמרת. המיקוד שלו בבריאות המטופלים הוא משימתו העיקרית, ועל כן כתיבה רפואית שגרתית – נכון שיעשה בשבת בלי שינוי כלל, על מנת שלא יטרח לשנות מהסדר הרגיל, וכן כדי לבטא שפעולותיו הן מצווה, ושלא יהיה ליבו נוקפו.
2. בעניין שחרור מטופלים בשבת, יש להורות כפי שכתבו הרב ד"ר טרגין והרב ד"ר פרנקל: מותר לשחרר מבית החולים בשבת מטופלים מבוגרים או בעלי מחלות סיסטמיות (המשפיעות על כלל מערכות הגוף).³² בנוסף, במצב שיש עומס במיון או באחת המחלקות, מותר לשחרר מטופלים לביתם כדי להכין מקום למטופלים חדשים או כדי לטפל טוב יותר במטופלים הנשארים.

32. כפי הפסיקה העקרונית של הרב אוקנין והרב מושקוביץ, שעבור חולים סיסטמיים הארכת השהייה בבית החולים נחשבת לפיקוח נפש. במצבים כאלה, לכתחילה מצווה להחזיר את המטופלים לביתם על ידי נהג גוי, אך כאשר הדבר לא אפשרי, מותר להסיעם הביתה על ידי נהג יהודי. וכך הורה כמה רבנים הלכה למעשה, וכפי שגם מסר לי הרב מושקוביץ.

3. יש להקפיד לכתוב מכתב שחרור לכל מטופל שמשתחרר. צורך זה מותר בין בכתיבה ביד ובין בכתיבה והדפסה במחשב. כאשר שתי האפשרויות שוות מבחינת הטירחה והזריזות – יש עדיפות לכתיבה והדפסה במחשב. וכאשר לחץ העבודה מאפשר, לכתחילה טוב להקפיד שפעולות השמירה וההדפסה ייעשו בשינוי (כגון על ידי עט, או על ידי נקישה בגב האצבע).

בשולי המאמר אוסיף, כי מספר רבנים בני דורנו קראו את המאמר והסכימו לדברים: מו"ר הרב אליעזר מלמד הסכים לדברים, והוסיף שאם הדבר אפשרי, ראוי לדאוג שהשמירה או ההדפסה ייעשו בעזרת השהייה של דקה בין ההוראה לבין הביצוע, כדי שהמעשה ייחשב 'גרמא'. והדגיש שאם הדבר לא מתאפשר, והידור זה מעמיס על הרופא במהלך המשמרת – יכתבו וידפיסו כרגיל.

גם הרב שאול דוד בוצ'קו כתב לי שהוא מסכים עם האמור וההיתר ברור בעיניו. הרב שלמה דיכובסקי כתב לי בין השאר: "אכן, פקוח נפשות בציבור שונה בגדריו מפיקוח נפשות ביחיד. עסקתי בכך בהרחבה במאמרים שונים שהתפרסמו בעבר... בכל מקרה, ראוי שלא למחוק חלילה את השבת בבתי חולים בנימוק של פקוח נפש כללי, ויש למצוא דרכים מתאימות למעט בחילול שבת. ישר כוחו על המאמר ועל המקורות ההלכתיים. עקרונית, אני מסכים למסקנותיו".³³ לסיום, אציין שאף שהתמקדנו בסוגיית כתיבת מכתבי שחרור, הנימוקים שהתבארו במאמר זה מאפשרים לבחון סוגיות נוספות הנוגעות לעבודת בתי החולים בשבת.

33. גם הרב אורי הכהן, מחבר ספר "סוגה בשושנים", עבר על הדברים והסכים עם מסקנתם. בתוך דבריו ביקש להדגיש, שהיקף ההיתר הוא ביחס לצפיפות מלאכת ההצלה. ולכן, בכתיבה הנדרשת במצב שבו אין עומס כלל, לכתחילה צריך לעשות שינוי משמעותי יותר (כמו לחיצה בשינוי על כפתור השמירה או ההדפסה). תודתי נתונה לו על שהפנה אותי למקורות נוספים שחזקו את המאמר. גם הרב ירון מושקוביץ כתב לי שהוא מסכים עם מסקנות המאמר.